

Nazarova Ra'no Sidiq qizi,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti
e-mail: ranonazarova741@gmail.com

OILAVIY DAM OLISH TADBIRLARI VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGINING OLDINI OLISH VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi kelib chiqishida oiladagi o'zaro munosabatlar, ota-ona va bolaning do'stona aloqalari sustligi muhim sabablardan biridir. Ushbu maqolada oilaviy dam olish tadbirlari ana shunday munosabatlarni mustahkamlash vositalaridan biri sifatida ochib beriladi. Shuningdek, oilaviy dam olish tadbirlari notinch oilalar, xatar guruhidagi bolalar uchun tuzilgan rehabilitatsion dasturning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi.

Tayanch so'zlar: huquqbuzarlik, oilaviy dam olish tadbirlari, nazoratsiz bola, rehabilitatsiya dasturlari, ijtimoiy-pedagogik yordam ko'rsatish.

Аннотация. Одной из важных причин возникновения правонарушений несовершеннолетних является отсутствие семейных и дружеских отношений между родителями и детьми. В этой статье семейный отдых рассматривается как один из способов укрепить отношения. Также семейно-оздоровительные мероприятия рассматриваются как составная часть реабилитационной программы для неблагополучных семей и детей группы риска.

Ключевые слова: правонарушение, семейно-оздоровительная деятельность, беспризорный ребенок, реабилитационные программы, оказание социально-педагогической помощи.

Annotation. One of the important reasons for the origin of juvenile delinquency is the lack of family relations and friendly relations between parents and children. This article explores family vacations as one of those ways to strengthen relationships. Family recreation activities are considered as a component of the rehabilitation program for troubled families and children in the risk group.

Key words: delinquency, family recreation activities, unsupervised child, rehabilitation programs, provision of socio-pedagogical assistance.

Kirish. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olishning eng samarali usullaridan biri, shubhasiz, huquqbuzarlikka moyil bolalar va ularning oilalariga erta yordam ko'rsatishdir. Ko'plab davlat dasturlari bunday bolalar va ularning oilalariga erta aralashuv va erta yordam ko'rsatishga harakat qiladi. Huquqbuzarlikka moyil bolalarning oilalari bilan olib boriladigan profilaktika va rehabilitatsiya dasturlarida oilaviy dam olish tadbirlarini tashkil etish ham alohida ahamiyatga ega. 2019-yil 18-dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining

Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan “Yoshlar jinoyati profilaktikasi va jinoiy sudlov strategiyasiga sportning integratsiyasi” (Integrating sport into youth crime prevention and criminal justice strategies) rezolyutsiyasining 17-bandida “... taraqqiyot va tinchlik uchun huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoiy sudlov sohasidagi yoshlarga qaratilgan sa'y-harakatlarning va sport sohasining bir-birini to'ldiruvchi tabiatini tan olgan holda, shuningdek, bunday tashabbuslarni jamoalarga, oilalarga, bolalar va yoshlarga, shu jumladan, nochor ahvolda bo'lganlarga alohida e'tibor

qaratgan holda kompleks yondashuv asosida amalga oshirish yanada izchil bo'lishini hisobga olib"¹ choralar ko'rishni taklif etadi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 67-maqsadida Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan fuqarolarning sonini oshirish bo'yicha bir qancha vazifalar keltirib o'tilgan. Shuningdek, 70-maqсадda Yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirish, shuningdek, ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish va yoshlar sportini ommaviy rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish vazifasi ham e'tirof etiladi.

Maqsad va uni asoslash. Erta aralashuv yoki erda yordam ko'rsatish g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar chizig'ining boshlanish nuqtasiga qanchalik yaqin bo'lsa, uning samarasi shunchalik yuqori bo'lishi kuzatiladi. Ko'pgina davlatlarda huquqbuzarliklarning oldini olish dasturlariga yaxshi iqtisodiy vosita sifatida qarashadi. Masalan, AQShdagi Vashington davlat siyosati instituti (WSIPP) tadqiqotlarida samarali profilaktika dasturlarining umumiy foydasi ularning xarajatlaridan kattaroq ekanligini aniqlagan. Erta aralashuv yoshlarning hayoti behuda o'tishidan saqlab qoladi, jinoiy tajriba boshlanishining oldini oladi va yoshlarning og'ir jinoyatlaridan jabr ko'rganlar sonining kamayishiga sabab bo'ladi. Bu, o'z navbatida, jamiyat zimmasiga tushadigan jinoyatdan zarar yukini kamaytiradi va soliq to'lovchi fuqarolarning ko'plab pul mablag'larini oqilona yo'naltirishga olib keladi². Shuningdek, yoshlarning ijobiy rivojlanishi ularning ehtiyojlarini qondirish asosida sodir bo'ladi va mutaxassislar yoshlarning rivojlanish dasturiga ta'lim, sog'liq, muloqot, ish, jamiyat va ijodkorlik kabi oltita sohadan chora-tadbirlar kiritishadi³. Ushbu olti soha bo'yicha huquqbuzarlikka moyil bo'lgan bolaga yordam ko'rsatilsa, profilaktika samaradorligi bo'yicha ijobiy natijalar kutiladi.

¹ Integrating sport into youth crime prevention and criminal justice strategies: resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (74th session: 2019-2020). <https://digitallibrary.un.org/record/3847134>

² Peter Greenwood. Prevention and intervention programs for Juvenile offenders. 2008. p. 186. // <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ815085.pdf>

³ Butts, Bazemore, & Meroe. Positive Youth Justice: Framing Justice Interventions Using the Concepts of Positive Youth Development. 2010.

Bolaning darsi tamom bo'lishi va ota-onasining ishdan qaytish davri orasidagi nazoratsiz davrda bolaning jinoyat sodir etishi, ijtimoiy xavfli xatti-harakatlar qilishi yoki jinoyat qurboniga aylanib qolishi ehtimoli ham mavjud. Ba'zi adabiyotlarda "Latchey kid" iborasi qo'llanadi va ushbu ibora maktabdan yoki boshqa mashg'ulotlardan so'ng kattalarsiz uyga qaytadigan bola ma'nosini ifodalaydi. Bunday bolalar ota-onasi ishda bo'lgani uchun nazoratsiz qoladigan bolalarni anglatadi va bo'ynida uyning kalitini osib yuradigan bola timsolida tasvirlanadi. Bunday bola har qanday yoshda (asosan, 5 yoshdan 13 yoshgacha) va aka-uka, opa-singillari bilan birgalikda bo'lishi mumkin⁴. Tadqiqotlardan birida maktab o'quvchilari kuniga uch soatdan ko'proq vaqt davomida uyda yolg'iz qolishgan va ular o'zlarida ruhiy tushkunlik, xulq-atvor o'zgarishi, o'zini o'zi qadrlash darajasi pasaygani haqida ma'lumot berishgan⁵. Bunday xavfning oldini olish maqsadida maktablarda turli to'garaklar faoliyati yo'lga qo'yilishi ijobiy samara beradi. Shuningdek, boshqa bir qancha muassasalar maktabdan keyingi tizimli tadbirlar dasturlarini taqdim etishi (bola ushbu dastur tadbirlariga muntazam qatnashi samaraliroq natija beradi) bola nazoratsiz qolishining oldini oladi hamda vaqti unumli o'tishiga ko'maklashadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ishtirok etadigan yoshlar qatnashmaydigan bolalarga qaraganda o'z-o'zini ko'proq hurmat qilishi, o'qishdagi yutuqlari ko'proq va huquqbuzarligi kamroq bo'lishi kuzatiladi⁶. Shuningdek, turli tashkilotlar qoshida 16-18 yoshli o'quvchilardan volontyorlik jamoalarining tuzilishi kelgusida yuqori malakaga ega mutaxassislar shakllanishiga yordam beradi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Huquqbuzarlikka moyil bo'lgan voyaga yetmaganlar va ularning oilasi bilan olib boriladigan profilaktika va rehabilitatsiya tadbirlari oilaviy ko'ngilochar dam olish tadbirlari tashkil etilishini ham qamrab oladi. Oilaviy ko'ngilochar dam olish tadbirlariga

⁴ Latchey kid. Wikipedia ochiq ensiklopediyasi. https://en.wikipedia.org/wiki/Latchkey_kid.

⁵ Steven B. Mertens, Nancy Flowers & Peter F. Mulhall. Research on Middle School Renewal: Should Middle Grades Students Be Left Alone after School? 2003. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00940771.2003.11494517>.

⁶ David Kurtz. Structured Recreation Programming Can Help Reduce Juvenile Crime. <https://www.nrpa.org/parks-recreation-magazine/2015/september/structured-recreation-programming-can-help-reduce-juvenile-crime/>

oilaviy sayohatga chiqish, sayr qilish, ko'ngilochar maskanlarga borish, oilaviy jismoniy yoki stol o'yinlarini o'ynash, raqsga tushish va boshqalar kiradi. Ba'zi tadqiqotchilar bunday tadbirlarga oilaviy sport musobaqalarini o'tkazishni ham kiritishadi. L. Y. Arxipova oilaviy dam olish tadbirlarini quyidagicha tasniflaydi:

1. Suhbatlar – bular oilaning turli muammolarni hal qilishga, biror mavzu bo'yicha fikr almashishga qaratilgan muloqot shakli. Ular oila a'zolarining o'zlar yoki mutaxassis ishtirokida, oila a'zolarining bir nechta bilan alohida yoki birgalikda o'tkazilishi mumkin. Muammoli oilalarda mutaxassislar bilan suhbatlar o'tkazilishi mutaxassis maslahatlari asosida muammoni hal qilish, tarbiyaviy ish tajribasini almashish, oilaviy munosabatlarni tushunish qobiliyatini oshiradi.

2. Oilaviy o'yinlar – bo'sh vaqtni o'tkazishda “kattalar” o'zlarini bir muncha vaqt boladek his qilishi va bolalar psixologiyasi olamiga sho'ng'ish usuli. Bunday o'yinlar va musobaqalarda ota-onalar bolalari bilan birga ishtirok etganda o'zlarini bir jamoa ekanligini ko'proq his eta boshlaydilar.

3. Rekreatsion oilaviy dam olish – turizm, piyoda sayr qilish.

4. Oilaviy sport musobaqalari – dam olishning faol jismoniy ko'rinishi bo'lib, estafeta, poygalar, oilaviy turnirlar shaklida tashkil etiladi. Bunda bir oila a'zolari o'rtasida yoki oilalar o'rtasida biror sport turi bo'yicha tashkil etilishi mumkin.

5. Kinoteatr, konsert, ommaviy sayllarga oilaviy tashrif buyurish.

6. Ekskursiya ishi – muzeylarga, ko'rgazmalarga, san'at va me'morchilik yodgorligi, tarixiy obidalariga oilaviy tashriflar.

7. Oilaviy tanlovlarda ishtirok etish⁷.

8. Fasllarga mos oilaviy tadbirlar (qish faslida chana uchish, qorbobo yasash; bahorda guldasta yasash, ko'chatlar ekish; yozda suv sepish o'yinlari, hovuzda cho'milish; kuz faslida gerbariylar yasash, barglardan guldastalar yasash).

Shuningdek, ba'zi olimlar oilaviy ko'ngilochar tadbirlarni uyda va uydin tashqarida kabi guruhlarga ajratishadi va uydagi ko'ngilochar tadbirlarga quyidagilarni kiritadi:

- havaskorlik faoliyati (masalan, gulchilik, kolleksionerlik, uy hayvonlariga g'amxo'rlik qilish, birgalikda rasm chizish, she'riyat, musiqa, qo'shiqchilik, kashtachilik, havaskor videofilm olish, fotosessiya va boshqalar);

- oilaviy birgalikda televizor ko'rish;

- uy tomoshalari (masalan, oilaviy teatrlar, kiyimlar namoyishi, soyalar o'yini);

- oilaviy mutolaa, o'yinlar;

- bayramlar (tug'ilgan kunlar, marosimlar)⁸.

Inson tanasi faqat mehnat va dam olishning to'g'ri almashinuvi bilan normal rivojlanadi. Oilalar bilan ishlash orqali voyaga yetmaganlarning huquqbuzarligi xavfining oldini olish va kamaytirish, xavf omillarining salbiy ta'sirlarini kamaytirish, himoya omillarini kuchaytirish, huquqbuzarlik xavfi ostida bo'lgan bolalar va oilalar bilan samarali ishlash mumkin. Dam olish inson uchun mehnat bilan band bo'lish kabi zarurdir. Ota-ona va bolalar bilan birgalikda tashkillashtirilgan tadbirlar faqat yoshlar yoki ota-onalarga qaratilgan dasturlardan ko'ra ko'proq ijobiy ta'sir qiladi. Turli interaktiv metodlarni birlashtirgan, qulay vaqt va bir nechta manfaatdor tomonlarni qamrab olgan dasturlar muvaffaqiyatli bo'lishi uchun ko'proq imkoniyatga ega. Bundan kelib chiqqan holda, asosan, oila va maktab hamkorligida tadbirlarni tashkil etish qulay va samaraliroq bo'lishini ta'kidlash lozim.

Dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda tizimli va strukturaviy yondashgan holda bir qator tadbirlarni taklif etish hamda ushbu dasturlarga ota-ona va farzandlar o'rtasida muammolar bo'lgan oilalar, yangi farzandlikka olingan bolalar va ularning ota-onalari, deviant xulqli bolalar va ularning ota-onalari jalb qilinishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Dastur ijrosida ishtirokchilarning yoshi, jinsi, etnik va madaniy xususiyatlari hisobga olinishi zarur. Ba'zi loyihalar qisqa muddatligi, ota-ona va bolalarga yangi ko'nikmalarni egallashi uchun yetarli vaqt berilmasligi sababli muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin⁹. Xavf ostida bo'lgan oilalarning

⁸ Беляков О.И., Мещерякова И.В. Семейный туризм как форма досуговой деятельности. Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г.Белинского. Общественные науки – №28, 2012. – С. 690-693.

⁹ Julie Savignac. Families, Youth and Delinquency: The State of Knowledge, and Family-based Juvenile Delinquency Prevention Programs. 2009. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/fmls-yth-dlnqnc/fmls-yth-dlnqnc-eng.pdf>.

⁷ Архипова Л.Е. Роль игры и игровых технологий в структуре семейного досуга // https://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnye_meropriyatiya/int_konf/vseross/17_06_2015_v_vysheslavtsevskie_chteniya/rol-igry-i-igrovykh-tekhnologiy-v-strukture-semeynogo-dosugaarkhipova-l-e/.

ehtiyotlari, sharoitlari va imkoniyatlari baholanib, ushbu oilaga mos dastur ishlab chiqish lozim, har bir oilaning dasturi o'ziga xos bo'lib, har oilada turlicha natija namoyon etadi.

Oilaviy dam olish faoliyatining psixologik afzalliklari quyidagilardan iborat:

- erkinlik, mustaqillik hissini oshirish;
- o'z-o'zini qadrlash, o'ziga ishonch hissini oshirish orqali o'z-o'zining kompetensiyasini oshirish;
- boshqalar bilan muloqot qilish, tushunish qobiliyatini oshirish;
- jamoaga a'zo bo'lish imkoniyatlarini kengaytirish;
- ijodiy qobiliyatni oshirish;
- shaxsiy ma'naviy g'oyalarni ifodalash va ularni aks ettirishni takomillashtirish;
- moslashuvchanlik va chidamlilik ko'nikmalarini oshirish;
- raqobatga nisbatan muvozanatli qarash va hayotga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish¹⁰;
- har bir oila a'zosining bo'sh vaqtlarida jismoniy va ruhiy muvozanatni saqlash, bir vaqtning o'zida oila a'zolarining barchasini jalb qilish;
- oila a'zolari o'rtasida muloqot va uyg'unlikni saqlash¹¹;
- dam olish shaxs va uning qobiliyatlarini rivojlantiradi, salomatlikni mustahkamlash;
- tabiat qo'ynida tashkillashtirilgan dam olish tabiat bilan uyg'unlikni shakllantirish, bolalarda tabiiy fanlarga muhabbatini oshirish.

Xorijiy davlatlarning aksariyatida dam olish markazlari mavjud bo'lib, ular yakka, oilaviy yoki jamoaviy dam olishni tashkil etishga ko'maklashadilar, dam olish uchun xizmatlar taklif etadilar, bayramlar tashkil etishga ko'maklashadilar. Shuningdek, ijtimoiy ishchi, ijtimoiy pedagog xavf ostidagi oilalar va xatar guruhidagi bolalar bilan ishlayotganda profilaktika va reabilitatsiya dasturlari doirasida oilalarning dam olishini tashkil etishga

yordam berishlari mumkin. Oilalarga ijtimoiy-pedagogik yordam ko'rsatish (ta'limiy, psixologik, vositachilik)ning vositachilik faoliyati (tashkil qilishga yordam, tartibga solishga yordam, axborot berishga yordam) doirasida ham oilaviy tadbirlarni tashkil etishga alohida e'tibor qaratiladi. Tashkil qilishga yordam faoliyati oilaviy dam olishni tashkil etishga ko'maklashish bo'lib, xayriya auksionlarini rejalashtirish va o'tkazish, oilaviy bayramlar va tanlovlar uyushtirishni, uy xo'jaligini yuritish bo'yicha kurslar tashkil qilishni o'z ichiga oladi¹². Ijtimoiy pedagog deviant xulqli bolalarning oilalar bilan ishlaganda oilaviy birdamlikni mustahkamlash maqsadida oilaviy dam olish bo'yicha tavsiyalar berib boradi.

Yakuniy qism. Yoshlarning katta qismi bo'sh vaqtlarini qanday to'g'ri tashkil etish hamda manfaatli va qiziqarli o'tkazish haqida tasavvurga ega emas. Bu ruhiy jihatdan va jismonan sog'lom, yuksak axloqiy, intellektual rivojlangan shaxsni shakllantirishga ma'lum doirada to'sqinlik qiladi. To'g'ri tanlangan, puxta tashkillashtirilgan oilaviy ko'ngilochar dam olish tadbirlari oilaning qiziqarli, taassurotlarga boy, xilma-xil shakli bo'lib, u oilaviy munosabatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy dam olish ota-onalar va bolalar o'rtasidagi ishonch va do'stlikni mustahkamlashga yordam beradi, g'ayrioddiy tarzda o'tkazilgan oilaviy tadbirlar butun oila a'zolari uchun yorqin taassurotlar beradi, baxtli bolalik xotiralari esa bir umrga qoladi. Mutaxassislar oilaviy dam olish bolalarda yangi g'oyalarni rag'batlantirishini, ish va o'qishga qayta kuch berishini, qiziqarli hayot kechirishga yordam berishini ta'kidlaydilar. Qiziqarli dam olish inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositasidir.

¹⁰ David K. Howard. The Role of Recreation in Preventing Youth With Disabilities From Coming Into Contact With the Juvenile Justice System and Preventing Recidivism. 2002. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=9bdd3f4598087382c7a4f5dd6c8aecca8a47659e>.

¹¹ Архипова Л.Е. Роль игры и игровых технологий в структуре семейного досуга. https://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/vseross/17_06_2015_v_vysheslavtsevskie_chteniya/rol-igry-i-igrovykh-tekhnologiy-v-strukture-semeynogo-dosugaarkhipova-l-e/.

¹² Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika/ O'quv qo'llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2009. – B. 115.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Integrating sport into youth crime prevention and criminal justice strategies: resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (74th session: 2019-2020). <https://digitallibrary.un.org/record/3847134>.
2. Peter Greenwood. Prevention and intervention programs for Juvenile offenders. 2008. p. 186. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ815085.pdf>.
3. Butts, Bazemore, & Meroe. Positive Youth Justice: Framing Justice Interventions Using the Concepts of Positive Youth Development. 2010.
4. Latchkey kid. Wikipedia ochiq ensiklopediyasi. https://en.wikipedia.org/wiki/Latchkey_kid.
5. Steven B. Mertens, Nancy Flowers & peter F. Mulhall. Research on Middle School Renewal: Should Middle Grades Students Be Left Alone after School? 2003. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00940771.2003.11494517>.
6. David Kurtz. Structured Recreation Programming Can Help Reduce Juvenile Crime // <https://www.nrpa.org/parks-recreation-magazine/2015/september/structured-recreation-programming-can-help-reduce-juvenile-crime/>.
7. Архипова Л.Е. Роль игры и игровых технологий в структуре семейного досуга // https://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/vseross/17_06_2015_v_vysheslavltsievskie_chteniya/rol-igry-i-igrovykh-tekhnologiy-v-strukture-semeynogo-dosugaarkhipova-l-e/.
8. Беляков О.И., Мещерякова И.В. Семейный туризм как форма досуговой деятельности. Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В.Г. Белинского Общественные науки. – №28, 2012. – С. 690-693.
9. Julie Savignac. Families, Youth and Delinquency: The State of Knowledge, and Family-based Juvenile Delinquency Prevention Programs. 2009. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/fmls-yth-dlnqnc/fmls-yth-dlnqnc-eng.pdf>.
10. David K. Howard. The Role of Recreation in Preventing Youth With Disabilities From Coming Into Contact With the Juvenile Justice System and Preventing Recidivism. 2002. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=9bdd3f4598087382c7a4f5dd6c8aeeca8a47659e>.
11. Архипова Л.Е. Роль игры и игровых технологий в структуре семейного досуга // https://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/vseross/17_06_2015_v_vysheslavltsievskie_chteniya/rol-igry-i-igrovykh-tekhnologiy-v-strukture-semeynogo-dosugaarkhipova-l-e/.
12. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika/ O'quv qo'llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2009. – B. 115.